

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

Таборанський Володимир Петрович

УДК 94: 908 (477) „1991/2002”

**ЕВОЛЮЦІЯ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА
НА СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІПРОВ'І (1991 – 2002 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії України Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник

кандидат історичних наук, доцент
Іванова Людмила Георгіївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, Інститут історичної освіти,
професор кафедри історії України.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Горбик В'ячеслав Олександрович,
Інститут історії України НАН України, керівник
Центру „Зводу пам'яток історії і культури України”;

кандидат історичних наук, доцент
Мельниченко Василь Миколайович,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, завідувач кафедри
історіографії, джерелознавства та
спеціальних історичних дисциплін.

Захист відбудеться „20” червня 2008 р. о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „16” травня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Стоян Т.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ. Актуальність теми дослідження. Стабільний розвиток України як суверенної і незалежної держави, її місце у геополітичних процесах у значній мірі залежать від розбудови духовного фундаменту української державності. Тому одним з найважливіших завдань, яке стоїть нині перед нашою державою, є подолання спадщини радянського тоталітаризму у суспільній свідомості.

Вирішення цього завдання можливе шляхом відродження історичної пам'яті українського народу. Багатолітній вектор політики радянської влади, спрямований на переписування історії з ідеологічних міркувань, призвів до спотворення історичної пам'яті народу. Її відродження на сучасному етапі слугуватиме справі консолідації суспільства та активізації державотворчих процесів в Україні.

Важливим чинником у відродженні історичної пам'яті виступає історичне краєзнавство, спроможне забезпечити всебічне розкриття сторінок минулого. У 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. у організаційній структурі, концептуальних засадах та просвітницькій сфері українського історичного краєзнавства відбувалися значні зміни, сутність яких досі не з'ясована. Це обумовлює актуальність дослідження еволюції українського історичного краєзнавства у роки незалежності.

Вагому наукову значущість має вивчення еволюції історичного краєзнавства у 1991 – 2002 рр. на Середньому Подніпров'ї – регіоні зі стійкими краєзнавчими традиціями, специфіка минулого якого сприяла у роки незалежності України утвердженню національного краєзнавства на його території.

Актуальність дослідження також посилюється відсутністю у вітчизняній історичній науці спеціальної праці, присвяченої безпосередньому аналізу зазначеної проблеми. Робота має сприяти усвідомленню українським суспільством необхідності розвитку національного краєзнавства з огляду на важливість його для відродження історичної пам'яті українського народу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у руслі наукової тематики кафедри історії України Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова „Актуальні проблеми історії України.” Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 30 березня 2004 р., протокол № 10.

Метою роботи є виявлення особливостей та з'ясування сутності еволюційних процесів у пострадянському історичному краєзнавстві на Середньому Подніпров'ї у 1991 – 2002 рр. на основі узагальнення і критичного осмислення джерел та наукових публікацій.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати стан дослідження заявленої теми в історіографії та рівень її джерельного забезпечення;
- з'ясувати історичні умови розвитку краєзнавства на Середньому Подніпров'ї у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.;
- розкрити особливості розвитку організаційної структури історичного краєзнавства регіону;
- проаналізувати зміни у концептуальних засадах історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї у 1991 – 2002 рр.;
- виявити провідні тенденції у просвітницькій сфері історичного краєзнавства;
- з'ясувати сутнісний характер змін у пострадянському історичному краєзнавстві на Середньому Подніпров'ї.

Об'єктом дослідження є діяльність історико-краєзнавчих осередків, робота науковців і краєзнавців-аматорів з вивчення і висвітлення історії рідного краю в Україні.

Предметом дисертаційного дослідження є особливості розвитку організаційної структури, концептуальних засад та просвітницької сфери історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї у 1991 – 2002 рр.

Територіальні межі дослідження охоплюють історико-етнографічний регіон Середнього Подніпров'я, межі якого у 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. повністю, або частково, співвідносилися з територіями Черкаської, Полтавської, Київської, Дніпропетровської та Кіровоградської областей.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1991 – 2002 рр. Нижня межа обумовлена проголошенням державної незалежності України, що відкрило можливості відродження краєзнавчих традицій другої половини ХІХ – початку ХХ ст. та утвердження національного краєзнавства. Верхня межа визначена вступом в дію державної „Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року”, реалізація якої відкрила нові перспективи розвитку історичного краєзнавства в незалежній Україні. З метою глибшого дослідження окремих аспектів еволюції історичного краєзнавства залучено відповідні матеріали у дещо ширших хронологічних рамках.

Методологічна база роботи ґрунтується на основі принципів науковості, історизму та об'єктивності. В ході розв'язання поставлених завдань використано такі наукові методи: аналітичний – для з'ясування історичних умов розвитку краєзнавства на Середньому Подніпров'ї у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.; проблемно-хронологічний – для з'ясування змін у організаційній структурі, концептуальних засадах, просвітницькій сфері історичного краєзнавства упродовж 1991 – 2002 рр.; порівняльно-історичний – для виявлення особливостей пострадянського історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї на основі його порівняння з українським історичним краєзнавством другої половини ХІХ – початку ХХ ст. та радянським краєзнавством 50 – 80-х рр. ХХ ст.; систематизації та класифікації – використані при аналізі історіографічного доробку та узагальненні джерельної бази дослідження; статистичний – для виявлення динаміки показників краєзнавчої діяльності установ, організацій та провідних краєзнавців регіону. Використання перерахованих методів дозволило комплексно вивчити предмет, реалізувати завдання та досягти поставленої мети дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у постановці та першій комплексній розробці актуальної проблеми, яка досі не отримала всебічного та об'єктивного висвітлення в українській історичній науці. На основі опрацювання широкого масиву джерел сформульовано наукове положення стосовно того, що сутність змін у історичному краєзнавстві 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. на Середньому Подніпров'ї полягала в його еволюції від радянського до національного. В роботі з'ясовано історичні умови, з якими пов'язані еволюційні процеси в історичному краєзнавстві досліджуваного періоду. Розкрито особливості розвитку організаційної структури історичного краєзнавства, які полягали у відродженні науково-громадських форм організації краєзнавчого активу та зменшенні мережі краєзнавчих осередків радянської доби. Обґрунтовано тезу про те, що зміна концептуальних засад історичного краєзнавства пов'язана з формуванням основ національної концепції регіональної історії. Виявлено провідні тенденції у просвітницькій сфері історичного краєзнавства, які полягали у поверненні до всебічного висвітлення минувшини та оновленні форм просвітницької роботи з історії рідного краю. Встановлено, що в ході утвердження національного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї у 1991 – 2002 рр. поєдналися традиції українського історичного краєзнавства другої половини ХІХ – початку ХХ ст. та радянського краєзнавства 50 – 80-х рр. ХХ ст.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони будуть корисними під час розробки комплексу проблем, пов'язаних з національно-культурним відродженням українського народу кінця ХХ – початку ХХІ ст. Матеріали дослідження можуть бути використані

при підготовці узагальнюючих праць з історії краєзнавчого руху в Україні, створенні краєзнавчої навчальної літератури, розробці програм розвитку краєзнавства, підготовці навчальних програм спеціальних курсів з історичного краєзнавства та його викладанні у навчальних закладах.

Апробація результатів дослідження здійснювалась у формі виступів на Всеукраїнській науковій конференції „Визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького і Правобережна Україна” (Житомир, грудень 2003 р.), науково-практичній конференції за міжнародною участю „Актуальні теоретико-методологічні та організаційно-практичні проблеми державного управління” (Київ, травень 2004 р.), XI Всеукраїнській науковій конференції „Велика Вітчизняна війна: маловідомі сторінки історії, імена, події” (Хмельницький, жовтень 2004 р.), звітно-науковій конференції викладачів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова „Наукові досягнення – в навчальний процес” (Київ, січень 2005 р.). Положення та висновки дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри історії України Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Публікації. Основні результати дослідження знайшли своє відображення у восьми одноосібних публікаціях на сторінках фахових наукових видань з історії.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів (восьми підрозділів), висновків та списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертації становить 226 сторінок, у тому числі основний текст – 174 сторінки, список використаних джерел і літератури – 52 сторінки (468 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету і завдання роботи, визначено об'єкт і предмет дослідження, окреслено хронологічні рамки та територіальні межі, розкрито методологічні засади роботи, вказано наукову новизну і практичне значення дисертації.

У *першому розділі* „**Історіографія та джерельна база дослідження**” проаналізовано стан наукової розробки проблеми та її джерельну базу.

Проблема еволюції історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї у 1991 – 2002 рр. є новою у вітчизняній історіографії, що пояснює відсутність на початку ХХІ ст. ґрунтовних досліджень з даної тематики. Підготовлений за роки незалежності масив досліджень можна умовно поділити на: роботи, в яких узагальнюється стан історичного краєзнавства в Україні та на Середньому Подніпров'ї у 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст.; матеріали, присвячені аналізу окремих аспектів історичного краєзнавства; дисертаційні дослідження, які частково стосуються розвитку історичного краєзнавства у досліджуваний період.

В узагальнюючих дослідженнях стану історичного краєзнавства в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст. порушено питання про новий етап у його розвитку. Окремі положення позитивних оцінок змін у краєзнавстві цього періоду містять роботи істориків П. Тронька і Л. Баженова, які звернули увагу на ознаки піднесення історичного краєзнавства в умовах незалежності України та відмітили вплив на краєзнавчу діяльність економічних труднощів

перехідної доби¹. Наукова розвідка А. Сердяк дозволяє з'ясувати основні напрями краєзнавчих досліджень в Україні цього періоду².

Значним внеском у розроблення досліджуваної проблеми стали роботи Г. Швидько, В. Лобурця, В. Мельниченка, в яких узагальнюється стан історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї³. Їх праці привертають увагу до здобутків та проблем історичного краєзнавства у роки незалежності на Дніпропетровщині, Полтавщині, Черкащині. Провідні дослідники історії регіону розкрили роль осередків Всеукраїнської спілки краєзнавців у розвитку краєзнавства на Середньому Подніпров'ї на межі ХХ – ХХІ ст., узагальнили доробок краєзнавчого активу та виявили провідні напрями краєзнавчих досліджень пострадянського періоду. Поряд з цим, узагальнюючі праці хоча й цінні своїм фактичним матеріалом, але, як правило, мають описовий характер та не торкаються проблеми еволюції історичного краєзнавства у досліджуваний період.

Наступну групу робіт становлять матеріали, присвячені аналізу окремих аспектів розвитку історичного краєзнавства. Питання про умови піднесення історичного краєзнавства у пострадянську добу частково порушується у науковій праці Я. Верменич, яка вивчала теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні⁴. Роботи М. Беліка, Н. Капустіної, І. Голуб з історії архівних, музейних та бібліотечних закладів Середнього Подніпров'я значною мірою розкривають особливості стану джерельної бази історії регіону та змін у доступі до краєзнавчої інформації у роки незалежності⁵.

Для з'ясування ролі державної політики в галузі краєзнавства на межі ХХ – ХХІ ст. важливими є публікації П. Тронька і В. Горбика, які стосуються реалізації в Україні державних програм, спрямованих на відродження та збереження історичної пам'яті українського народу⁶.

¹ Тронько П. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття: Досвід, проблеми, перспективи. – К., 2000. – 271 с.; його ж. Краєзнавство України: здобутки і проблеми: До III з'їзду Всеукраїнської спілки краєзнавців. – К., 2003. – 126 с.; Баженов Л. Питання періодизації українського історичного краєзнавства // З непереможною правдою життя. – К., 2004. – С. 287 – 294.

² Сердяк А. Краєзнавчі дослідження в Україні (історіографічний аспект) // Історіографічні дослідження в Україні: Наук. зб. – К., 2004. – Вип. 14. – С. 249 – 272.

³ Швидько Г. Краєзнавство на Дніпропетровщині на сучасному етапі // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К., 1999. – Вип. 8. – С. 225 – 230; її ж. Краєзнавці і краєзнавство Придніпров'я // Краєзнавство. – 2000. – № 1/2. – С. 69 – 76; Лобурець В. Давні і сучасні дослідження історії Полтавщини // Історична пам'ять: Наук. зб. – Полтава, 1998. – № 1. – С. 7 – 22; Мельниченко В. Історичне краєзнавство на Черкащині: минуле і сучасність // Педагогічний вісник. – 2002. – № 1/2. – С. 82 – 84; його ж. Краєзнавство Черкащини: здобутки та проблеми // Спілка „Витоки” у краєзнавчому русі України: досягнення і перспективи. – Черкаси, 2004. – С. 22 – 36.

⁴ Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. – К., 2003. – 516 с.

⁵ Белік М. Архіви – скарбниця історії. – Черкаси, 1999. – 32 с.; Капустіна Н. Роль музеїв у краєзнавчому русі // Вісник Дніпропетровського нац. ун-ту. Серія: історія та археологія. – Дніпропетровськ, 2002. – Вип. 10. – С. 261 – 264; Голуб І. Історія та сучасний стан краєзнавчої роботи Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К., 2000. – Вип. 11. – С. 245 – 255.

⁶ Тронько П. Державна програма підготовки науково-документальної серії книг „Реабілітовані історією” // З любов'ю до України. – К., 1995. – С. 234 – 244; Горбик В. Сучасний стан підготовки багатотомного „Зводу пам'яток історії та культури України” // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К.; Донецьк, 2001. – Вип. 17. – С. 298 – 303.

Особливості реалізації програм „Реабілітовані історією” та „Звід пам’яток історії і культури України” в окремих областях проаналізовано Л. Місінкевичем і М. Поставниченкою⁷.

Значну групу складають дослідження окремих аспектів розвитку організаційної структури історичного краєзнавства. Стаття Я. Грицака окреслює загальні риси пострадянської української історичної науки, зміни у її організаційній структурі у регіонах та у проблематиці досліджень⁸. З’ясуванню особливостей становлення та розвитку наукових осередків вивчення регіональної історії на Середньому Подніпров’ї у досліджуваній період слугують роботи О. Супруненка, О. Брайченка, П. Гавриша, І. Ковальової⁹. Публікації М. Поставниченкої, В. Лобурця, В. Щербатюка, в яких узагальнено діяльність окремих осередків Всеукраїнської спілки краєзнавців, розкривають зміни у формах організації історико-краєзнавчого руху громадськості регіону¹⁰. І. Голуб проаналізовано роботу краєзнавчого клубу Дніпропетровської обласної наукової бібліотеки „Ріднокрай”¹¹. Узагальненню досвіду роботи Українського товариства охорони пам’яток історії і культури, зокрема і в першій половині 90-х рр. ХХ ст., присвячена праця С. Заремби¹².

Істориками зроблені спроби проаналізувати проблематику досліджень історії рідного краю у роки незалежності, що є важливим для розуміння змін у концептуальних засадах історичного краєзнавства на Середньому Подніпров’ї у 1991 – 2002 рр. В монографії В. Прокопчука значна увага приділена вивченню краєзнавцями Правобережної України маловідомих та замовчуваних за радянського часу сторінок історії краю, що значно розширило проблематику краєзнавчих

⁷ *Місінкевич Л.* Реалізація в областях Державної програми увічнення пам’яті жертв політичних репресій // *З непереможною правдою життя.* – К., 2004. – С. 387 – 395; *Поставнича М.* Підготовка „Зводу пам’яток історії і культури” – важливий напрямок краєзнавчої роботи на Черкащині // *Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. Сковороди. Серія: Історія та географія.* – Харків, 2005. – Вип. 18. – С. 118 – 126.

⁸ *Грицак Я.* Українська історіографія. 1991 – 2001: десятиліття змін // *Україна модерна.* – 2005. – Ч. 9. – С. 43 – 68.

⁹ *Супруненко О.* Перше десятиріччя діяльності Полтавського центру археології // *Археологія та історія Північно-Східного Лівобережжя.* – Суми, 2003. – С. 60 – 69; *Брайченко О., Демешко О.* Становлення наукового центру дослідження історії Центральної України // *Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей.* – К., 1999. – Вип. 6. – С. 30 – 33; *Гавриш П.* 20 років польових археологічних досліджень на історичному факультеті ПДПУ // *Історична пам’ять: Наук. зб.* – Полтава, 2004. – № 1. – С. 174 – 183; *Ковалёва И.* Вклад археологов Днепропетровского национального университета в изучение истории края // *Вісник Дніпропетровського нац. ун-ту. Серія: історія та археологія.* – Дніпропетровськ, 2002. – Вип. 10. – С. 214 – 225.

¹⁰ *Поставнича М.* Створення Черкаської організації Всеукраїнської спілки краєзнавців та її роль в розвитку краєзнавчого руху // *Вісник Черкаського держ. ун-ту. Серія: Історичні науки.* – Черкаси, 2002. – Вип. 33. – С. 80 – 86; *Лобурець В.* Діяльність Полтавського наукового товариства краєзнавців у 1990 – 1998 роках // *Четверта Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства. Матеріали доповідей і повідомлень.* – Полтава, 1998. – С. 117 – 125; його ж. Полтавське наукове товариство краєзнавців у період між IV і V обласними конференціями (1998 – 2003) // *П’ята Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства. Матеріали доповідей і повідомлень.* – Полтава, 2003. – С. 28 – 31; *Щербатюк В.* Напрямки діяльності та роль краєзнавчих осередків України в розвитку сучасного історичного краєзнавства // *Черкащина в контексті історії України.* – Черкаси, 2004. – С. 453 – 456.

¹¹ *Голуб І.* Краєзнавчий клуб як форма наукової і культурно-освітньої роботи Дніпропетровської обласної наукової бібліотеки // *Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник.* – Дніпропетровськ, 1998. – Вип. 1. – С. 305 – 307.

¹² *Заремба С.* Українське товариство охорони пам’яток історії і культури. – К., 1998. – 244 с.

досліджень¹³. Особливості краєзнавчих досліджень 90-х рр. ХХ ст. з історії міст і сіл Черкащини розкриті В. Мельниченком¹⁴. В. Сарбеем і О. Брайченко проаналізовано проблеми, підняті краєзнавцями на сторінках регіональних часописів „Кур’єр Кривбасу”, „Поріг”, „Степ”, „Вежа”, історико-краєзнавчого додатку „Єлисавет”¹⁵.

Узагальнення просвітницької діяльності установ та культурно-освітніх закладів Середнього Подніпров’я дозволяють з’ясувати провідні тенденції у просвітницькій сфері історичного краєзнавства¹⁶. Дослідження Р. Маньковської розкриває стан популяризаційної роботи краєзнавчих музеїв України¹⁷, а робота О. Веселової – один з провідних напрямів увічнення подій минулого у 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст.¹⁸

Важливе значення для розуміння змін у навчально-виховній роботі з історії рідного краю у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. мають публікації науково-педагогічних працівників, які розкривають особливості підготовки вчителів до ведення історико-краєзнавчої роботи в школі¹⁹. З’ясуванню стану просвітницької краєзнавчої роботи з молоддю слугують публікації істориків і педагогів, в яких узагальнено здобутки позашкільної краєзнавчої роботи, проаналізовано проблеми забезпечення навчальних закладів посібниками з регіональної історії та розкрито особливості функціонування систем краєзнавчої роботи, що склалися в окремих освітніх закладах²⁰.

¹³ *Прокопчук В.* Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ ст.: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту. – Кам’янець-Подільський, 2005. – 600 с.

¹⁴ *Мельниченко В.* Краєзнавчі дослідження історії міст і сіл Черкащини у 90-х р. ХХ ст. (Історіографічний аспект) // Вісник Черкаського держ. ун-ту. Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2001. – Вип. 27. – С. 102 – 104.

¹⁵ *Сарбей В.* Місце часопису „Кур’єр Кривбасу” у сучасному всеукраїнському краєзнавчому русі // Український історичний журнал. – 1997. – № 2. – С. 84 – 91; *Брайченко О.* Краєзнавчі дослідження у періодичних виданнях Центральної України // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К., 2005. – Вип. 29. – Ч. 2. – С. 271 – 286.

¹⁶ *Капустіна Н.* Роль музеїв у краєзнавчому русі на сучасному етапі // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. – Дніпропетровськ, 1998. – Вип. 1. – С. 29 – 34; *Кардаш В., Яненко З.* Науково-інформаційна діяльність Державного архіву Полтавської області: новий погляд і нові проблеми // Архівний збірник на посвяту 90-річчю Полтавської вченої Архівної Комісії. – Полтава, 1993. – С. 29 – 36.

¹⁷ *Маньковська Р.* Музеї України в інформаційному просторі: досвід і перспективи // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К., 2000. – Вип. 10. – С. 243 – 254.

¹⁸ *Веселова О.* Увічнення пам’яті жертв голоду-геноциду 1932 – 1933 рр. в Україні // Український історичний журнал. – 2004. – № 2. – С. 50 – 67.

¹⁹ *Єрмак О.* Підготовка студентів-істориків до роботи в галузі шкільного історичного краєзнавства // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К., 1999. – Вип. 6. – С. 85 – 87; *Перехрест О.* Підготовка молоді до історико-краєзнавчої роботи на історичному факультеті Черкаського педагогічного інституту // Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність. – Черкаси, 1995. – Ч. 2. – С. 463 – 465.

²⁰ *Савченко О.* Стан краєзнавчої роботи в школах України та шляхи підвищення її ефективності // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К., 1999. – Вип. 8. – С. 14 – 18; *Баженов Л.* Стан і проблеми створення та видання навчальних посібників з регіональної історії України для вузів і шкіл // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи. – Кам’янець-Подільський, 2002. – С. 37 – 42; *Недосекіна Т.* Деякі аспекти теорії та практики краєзнавства в загальноосвітніх закладах // Вісник Дніпропетровського нац. ун-ту. Серія: історія та археологія. – Дніпропетровськ, 2002. – Вип. 10. – С. 319 – 322.

Вивчити проблему еволюції історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї на межі ХХ – ХХІ ст. крізь призму краєзнавчої діяльності провідних дослідників історії регіону дозволяє видання „Краєзнавці України”, праці М. Пономаренка, В. Савчука, публікації Б. Года, І. Голуб²¹.

Окремі питання розвитку історичного краєзнавства в Україні у пострадянський період розглянуто у дисертаційних роботах Л. Удод і М. Поставничи²². Їх дослідження мають важливе значення для розуміння взаємодії наукових і громадських форм у історичному краєзнавстві 90-х рр. ХХ ст. та з'ясування особливостей становлення Всеукраїнської спілки краєзнавців. Дисертаційні роботи суттєво розширюють уявлення про зміни у проблематиці краєзнавчих досліджень. Поряд із цим, їх автори не ставили за мету виявити особливості та з'ясувати сутність еволюційних процесів у історичному краєзнавстві 90-х рр. ХХ ст.

Джерельну базу дослідження становлять архівні матеріали, опубліковані документи, краєзнавчі студії, періодика, посібники та покажчики з історії рідного краю. Основу її склали матеріали, які зберігаються в 3 обласних державних архівах та 21 науковому та поточному архівах установ, закладів та громадських організацій.

Для з'ясування проблеми наукову цінність мають матеріали, які зберігаються у фондах державних архівів Київської (ДАКО), Полтавської (ДАПО), Кіровоградської областей. Вони містять важливу інформацію про краєзнавчу діяльність архівів у роки незалежності (ф. р-910 „Державний архів Київської області”, ф. р-1505 „Державний архів Полтавської області”, ф. р-833 „Державний архів Кіровоградської області”) та розширення можливостей вивчення джерельної бази історії краю (ДАКО, ф. р-5602 „Колекція документальних матеріалів про голод на Київщині і Волині в 1932 – 1933, 1947 рр.”, ф. р-5604 „Колекція спогадів та інші документи потерпілих від репресій”; ДАПО, ф. р-8831 „Колекція документів особового походження з історії краю”). У фондах згаданих архівів зберігаються джерела, які розкривають краєзнавчу діяльність відомих учасників краєзнавчого руху 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. М. Чабана, П. Ротача, Н. Булаєвської (ДАКО, ф. р-5612 „Булаєвська Н.І. – заступник голови ради Київської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії і культури”; ДАПО, ф. р-9092 „Колекція документів до біобібліографічного словника „Літературна Полтавщина”, зібрана краєзнавцем П. Ротачем”).

Значний обсяг матеріалу щодо фондової, дослідницької, експозиційної та науково-освітньої роботи базових музейних закладів регіону у досліджуваній період міститься у документах наукових архівів Полтавського краєзнавчого музею (Оп. 11), Черкаського обласного краєзнавчого музею (Оп. 1), Дніпропетровського історичного музею імені Д.І. Яворницького. Особливості просвітницької діяльності бібліотечних закладів регіону з історії краю розкривають матеріали обласних універсальних наукових бібліотек Полтавщини, Черкащини, Дніпропетровщини, які зберігаються у поточних архівах цих закладів та інформаційні звіти про їх роботу, які перебувають на збереженні у науковому архіві Національної Парламентської бібліотеки (м. Київ). Непересічне

²¹ *Краєзнавці України: Довідник.* – К.; Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – 272 с.; *Пономаренко М.* Краєзнавці Черкащини. – Золотоноша, 2003. – 100 с.; *Савчук В.* Краєзнавче покликання професора Г.К. Швидько // *Україна модерна і сучасна.* – Дніпропетровськ, 2004. – С. 9 – 20; *Год Б.* Його покликання – пошук // *Історична пам'ять: Наук. зб.* – Полтава, 2004. – № 1. – С. 202 – 206; *Голуб І.* Призначення на цій землі // *Січеславщина.* – 1998. – Вип. 2. – С. 6 – 9.

²² *Удод Л.І.* Роль історичного краєзнавства у відродженні історичної пам'яті українського народу (1980-і – 1990-і рр.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06 / Національна гірнича академія. – Дніпропетровськ, 2001. – 16 с.; *Поставнича М.В.* Розвиток історичного краєзнавства на Черкащині в 50 – 90-х роках ХХ ст.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / Харківський національний ун-т. ім. В. Каразіна. – Харків, 2002. – 18 с.

значення для вивчення історико-краєзнавчого руху громадськості на Середньому Подніпров'ї мають документальні свідчення, які зберігаються у поточних архівах Всеукраїнської спілки краєзнавців (Спілки) та Українського товариства охорони пам'яток історії і культури (УТОПІК) в м. Києві, Черкаської (Оп. 1.) та Кіровоградської обласних організацій Спілки, Київської обласної організації УТОПІК (ф. 5610). Вплив державної політики на розвиток краєзнавства розкривають документи поточних архівів Головних редколегій видань „Книга пам'яті України”, „Реабілітовані історією”, „Звід пам'яток історії та культури України” (м. Київ), Кіровоградського обласного Пошуково-видавничого агентства „Книга пам'яті України” та Науково-редакційного підрозділу Полтавської обласної редколегії по підготовці та виданню серії книг „Реабілітовані історією”. Матеріали щодо напрямів краєзнавчої роботи молоді регіону зберігаються у поточних архівах Українського державного центру туризму та краєзнавства учнівської молоді (м. Київ), Полтавського обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді (Оп. 01-07, Оп. 01-10) та Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Складовою джерельної бази є опубліковані документи. Серед них – законодавчі акти в галузі архівної, музейної, бібліотечної справи; державні програми, спрямовані на відродження історичної пам'яті українського народу; положення про експедиції учнівської молоді. Вони дозволяють окреслити правове поле діяльності краєзнавчих осередків та з'ясувати особливості державної політики в галузі краєзнавства. Значний інтерес становлять оприлюднені матеріали з'їздів Всеукраїнської спілки краєзнавців та інформації про діяльність її обласних організацій²³.

Своєрідну групу джерел складають краєзнавчі студії, періодика, посібники та покажчики з історії рідного краю. Опрацювання краєзнавчих нарисів та статей дозволило з'ясувати особливості еволюції історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї. Залучено також періодичні краєзнавчі видання „Краєзнавство”, „Краєзнавець Черкащини”, „Січеславщина”, педагогічні журнали та газети „Постметодика”, „Педагогічний вісник”, „Джерело”, вісники Державного комітету архівів України, Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, Державної історичної бібліотеки України, які містять матеріали з різних аспектів розвитку історичного краєзнавства досліджуваного періоду. Аналіз підручників та посібників з історії рідного краю, підготовлених Т. Недосекіною, В. Мельниченко, С. Шевченко дав змогу розкрити змістовне наповнення шкільного краєзнавства. Цінними є бібліографічні покажчики, в яких узагальнено та систематизовано краєзнавчий доробок В. Лобурця, Г. Швидько, Ю. Мицика, М. Пономаренка, М. Чабана та інших провідних краєзнавців, що дало змогу оцінити їх внесок у вивчення та популяризацію минувшини краю.

Отже, дослідниками узагальнені окремі здобутки і проблеми історичного краєзнавства 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. та вивчені різні аспекти його розвитку на території регіону. Однак проблема еволюції історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї у 1991 – 2002 рр. ще не була предметом спеціального наукового дослідження. Дисертаційне дослідження ґрунтується на достатньому комплексі джерел, аналіз яких дає можливість всебічного і глибокого розкриття теми.

У другому розділі „Історичні умови розвитку краєзнавства на Середньому Подніпров'ї у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.” з'ясовуються підґрунтя еволюційних процесів у історичному краєзнавстві на Середньому Подніпров'ї та особливості державної політики в галузі історичного краєзнавства.

²³ *II з'їзд* Всеукраїнської спілки краєзнавців (25 грудня 1996 р., м. Київ): Матеріали та документи. – К., 1997. – 185 с.; *III з'їзд* Всеукраїнської спілки краєзнавців (29 – 30 жовтня 2003 року): Матеріали та документи. – К., 2004. – 158 с.; *Всеукраїнська спілка краєзнавців 1997 – 2003 роки: Зб. документів і матеріалів.* – К., 2003. – 144 с.

У роки незалежності України краєзнавство було позбавлене ідеологічного тиску та заорганізованості, в умовах яких розвивалося радянське краєзнавство, що відкрило можливості критичного переосмислення подій минулого та організаційного об'єднання історико-краєзнавчого руху на демократичних засадах.

Важливою умовою повернення краєзнавців Середнього Подніпров'я до всебічного вивчення та висвітлення минувшини, характерного для українського історичного краєзнавства другої половини XIX – початку XX ст., було розширення можливостей вивчення джерельної бази історії рідного краю. У роки незалежності було розсекречено окремі спецховища державних архівів регіону, поповнено їх зібрання документами колишніх партійних архівів, архівно-слідчими справами репресованих, фільтраційними справами з архівів колишнього КДБ УРСР та метричними книгами з архівів відділів актів реєстрації цивільного стану. Деідеологізація пошукової діяльності архівів, музеїв, краєзнавців, відкрила перед дослідниками історії регіону широкі перспективи вивчення історії національно-визвольних змагань українського народу, політичних репресій 20 – 50-х рр. XX ст., голодомору 1932 – 1933 рр., історії православної церкви та багатьох інших маловідомих та замовчуваних за радянського часу сторінок історії рідного краю. Вперше за багато десятиліть краєзнавці отримали можливість користуватися джерелами, які зберігаються за кордоном.

Поверненню до всебічного вивчення і висвітлення історії рідного краю у роки незалежності України також сприяло покращення доступу до краєзнавчої інформації, яка зберігалася у культурно-освітніх закладах на Середньому Подніпров'ї. Це відбулося за рахунок збільшення краєзнавчих фондів бібліотек, підвищення рівня інформативності каталогів у архівах, бібліотеках та музеях, підготовки ними повноцінних довідкових видань з історії рідного краю та створення у бібліотеках електронних баз даних з краєзнавства. Внаслідок цього полегшився пошук джерел у архівах і музеях регіону та суттєво зросла кількість відвідувачів краєзнавчих відділів бібліотек.

Об'єктивному та всебічному вивченню минувшини рідного краю у досліджуваній період сприяла й активізація обміну інформацією та досвідом між краєзнавцями. За рахунок збільшення кількості краєзнавчих конференцій, проведення яких набуло ознак системності, а також виданої краєзнавчої літератури, вони отримали можливість широко оприлюднювати свої напрацювання з актуальних проблем історії краю. Поряд із цим, економічні труднощі перехідної доби певною мірою обмежували організаційні та видавничі можливості краєзнавчих осередків та дослідників історії рідного краю.

Можливості об'єктивного вивчення подій минулого на основі широкого кола джерел сприяли зростанню масовості краєзнавчого руху та активізації у ньому інтеграційних процесів, а відтак – відродженню науково-громадських краєзнавчих товариств, характерних для українського історичного краєзнавства другої половини XIX – початку XX ст.

Активізації краєзнавчої діяльності на Середньому Подніпров'ї у 90-х рр. XX – на початку XXI ст. сприяла і державна політика в галузі краєзнавства. Реалізація державних програм „Реабілітовані історією”, „Книга пам'яті України”, „Звід пам'яток історії і культури України”, спрямованих на відродження історичної пам'яті українського народу забезпечила залучення краєзнавчого активу до вивчення сторінок політичних репресій, маловідомих подій Великої Вітчизняної війни, замовчуваних за радянського часу пам'яток історії і культури та увічнення пам'яті тисяч жертв Другої світової війни та репресивної політики радянської тоталітарної держави. За рахунок встановлення органами місцевого самоврядування краєзнавчих премій, заохочення краєзнавчої діяльності в регіоні набуло ознак системності.

Отже, можливість критичного переосмислення подій минулого на основі вивчення недоступних раніше джерел з історії краю, покращення доступу до краєзнавчої інформації, активізація обміну інформацією між краєзнавцями та їх участь у реалізації державних програм

відродження історичної пам'яті українського народу у 90-х рр. XX – на початку XXI ст. створили підґрунтя для змін у пострадянському історичному краєзнавстві регіону.

У *третьому розділі „Організаційна структура та концептуальні засади пострадянського історичного краєзнавства”* розкриваються особливості розвитку організаційної структури та аналізуються зміни у концептуальних засадах історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї у 1991 – 2002 рр.

90-ті рр. XX – початок XXI ст. були часом змін у організаційній структурі історичного краєзнавства. Становлення регіональних науково-громадських краєзнавчих товариств та створення наукових осередків дослідження історії краю об'єднало наукову та аматорську складові історико-краєзнавчого руху. На території регіону розгорнули діяльність осередки Всеукраїнської спілки краєзнавців, Центр дослідження історії Середнього Подніпров'я (м. Черкаси) та Центр дослідження історії Центральної України (м. Кіровоград) Інституту історії України НАН України, Центр дослідження історії та культури Полтавської обласної державної адміністрації, Центр по вивченню документів із новітньої історії України, науково-дослідні лабораторії „Історії Придніпровського регіону” та „Археології Придніпров'я” (м. Дніпропетровськ). Відродження організаційних форм, характерних для українського історичного краєзнавства другої половини XIX – початку XX ст. посилює наукові засади історичного краєзнавства, поглибило процес консолідації краєзнавчого активу та підвищило рівень координації краєзнавчої діяльності на Середньому Подніпров'ї. Організаційному зміцненню краєзнавчого руху у досліджуваний період сприяло також створення нових краєзнавчих відділів і краєзнавчих клубів у обласних універсальних наукових бібліотеках та відділів етнографії у краєзнавчих музеях.

Важливу складову організаційної структури історичного краєзнавства регіону становили осередки краєзнавчої роботи, діяльність яких за радянської доби була заідеологізована. Кількість громадських музеїв, осередків Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, музеїв та гуртків при закладах освіти у досліджуваний період дещо зменшилася. Характерною рисою розвитку історичного краєзнавства було посилення співпраці між краєзнавчими осередками, що знайшло вияв у збільшенні кількості спільно організованих краєзнавчих конференцій та підготовлених видань з історії рідного краю.

У роки незалежності дослідники історії Середнього Подніпров'я відмовилися від марксистської концепції історії, відкинули ідеологічні штампи, спростували чимало тверджень радянського краєзнавства. Опираючись на здобутки українського краєзнавства та історичної науки другої половини XIX – початку XX ст. краєзнавці повернулися до всебічного вивчення минувшини. При цьому, основний масив історико-краєзнавчих досліджень базувався на принципах та методах історичного дослідження, які використовувалися у радянській історичній науці. Таким чином, у історико-регіональних дослідженнях на Середньому Подніпров'ї поєдналися традиції українського краєзнавства другої половини XIX – початку XX ст. та радянського краєзнавства 50 – 80-х рр. XX ст.

Вивчаючи маловідомі та замовчувані за радянського часу сторінки минулого краєзнавці заклали основи національної концепції регіональної історії. Основна увага дослідників була прикута до козацького та радянського періодів в історії регіону, як найбільш фальсифікованих у радянський час. Вперше на науковому рівні вивчено замовчувані радянським краєзнавством проблеми політичних репресій та голодоморів у XX ст. Суттєво поглиблено здобутки українського історичного краєзнавства другої половини XIX – початку XX ст. щодо проблем українського державотворення та національно-визвольного руху, етнонаціональних процесів та історії релігійних організацій на Середньому Подніпров'ї. З нових позицій дослідники оцінили події Другої світової війни, назвавши її однією з найбільших трагедій в історії регіону. Археологи сконцентрувалися на розкопках пам'яток золотоординського часу та доби козацтва, які

залишалися недостатньо дослідженими у радянський період. Перевидання історіографічної спадщини краєзнавців XIX – початку XX ст. сприяло узагальненню та систематизації історії мікрорегіонів. Характерним для історико-регіональних досліджень означеного періоду було видання численних документальних матеріалів щодо маловідомих сторінок минувшини.

Отже, у історичному краєзнавстві на Середньому Подніпров'ї у 1991 – 2002 рр. було відроджено науково-громадські форми організації краєзнавчого активу та сформовано основи національної концепції регіональної історії.

У четвертому розділі „**Провідні тенденції у просвітницькій сфері історичного краєзнавства**” розкриваються особливості змін у змісті та формах просвітницької роботи з історії рідного краю.

Повернення краєзнавчого активу Середнього Подніпров'я до всебічного висвітлення історії рідного краю стало ще однією ознакою відродження традицій українського історичного краєзнавства другої половини XIX – початку XX ст. Опіраючись на найновіші здобутки історико-регіональних досліджень краєзнавці ознайомлювали громадськість із замовчуваними раніше сторінками минувшини та поширювали нове бачення відомих історичних подій і процесів.

Нові підходи у висвітленні історії рідного краю проявилися в оновленні змісту експозицій у краєзнавчих музеях, різноплановості культурно-освітніх заходів, подоланні краєзнавцями-аматорами односторонності у висвітленні історії населених пунктів. У краєзнавчому русі громадськості умовно можна виділити національно-демократичний та прорадянський табори, представники яких відрізнялися оцінкою подій минулого. Краєзнавчий календар поповнився новими датами, що відображали ключові події та ювілеї відомих постатей в історії краю, відомості про яких замовчувалися у радянський час. Продовжувалося увічнення подій Другої світової війни, відомих діячів культури, освіти, науки радянського часу. Поряд із цим значно розширився спектр увічнених подій та особистостей. З ініціативи краєзнавців відновлено пам'ятки козацької доби, культові споруди, увічнено події національно-визвольних змагань українського народу, вшановано жертв голодомору 1932 – 1933 рр. та постаті українських державних діячів.

За рахунок оновлення концептуальних засад курсу „Історичного краєзнавства” у вищих навчальних закладах, оновлення шкільного курсу „Історії України”, підготовки навчальної літератури з історії рідного краю та поширення Всеукраїнського руху учнівської молоді „Моя земля – земля моїх батьків” урізноманітнився зміст краєзнавчої роботи молоді, яка отримала можливість всебічного вивчення історії рідного краю.

У просвітницькій роботі краєзнавці опиралися переважно на форми, які активно використовувалися у радянському краєзнавстві. Збільшилися обсяги виставкової роботи з історії краю, зросли показники видавничої та публіцистичної діяльності краєзнавців, вагоме місце посів експедиційний краєзнавчий рух молоді.

Прагнення бути почутими суспільством спонукало краєзнавців до оновлення форм просвітницької роботи. Новим явищем у краєзнавчому русі у роки незалежності стала наукова та науково-популярна краєзнавча періодика, робота краєзнавчих клубів при обласних універсальних наукових бібліотеках. У практиці роботи музеїв та бібліотек регіону широко використовувалися дні краєзнавства, краєзнавчі читання, презентації краєзнавчих видань. Краєзнавці зробили перші спроби використання у своїй роботі мережі Інтернет.

Здобутком історичного краєзнавства у навчально-виховному процесі була поява спецкурсів, спрямованих на поглиблення та систематизацію знань молоді з історії рідного краю. Введення краєзнавчих курсів у окремих вищих навчальних закладах, гімназіях, ліцеях у 90-х рр. XX ст. доповнилося на початку XXI ст. краєзнавчими дисциплінами у загальноосвітніх школах, що забезпечило масовість краєзнавчої освіти. Важливим засобом роботи краєзнавчого активу з

молоддю стала регіональна навчальна література з історії рідного краю. Активізації краєзнавчої дослідницької роботи молоді сприяла робота Малої академії наук.

Таким чином, провідними тенденціями у просвітницькій сфері історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї у 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. були повернення до всебічного висвітлення історії рідного краю та оновлення форм просвітницької роботи.

У **висновках** визначено основні результати дослідження:

- у вітчизняній історіографії проблема еволюції історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї у 1991 – 2002 рр. не була предметом спеціального наукового дослідження. Основний масив досліджень складають роботи, в яких узагальнено стан історичного краєзнавства та проаналізовано окремі аспекти його розвитку у досліджуваний період. Джерельна база проблеми є достовірною та достатньою для комплексного дослідження теми. Її основу складають документи, що зберігаються у наукових і поточних архівах установ, закладів, громадських об'єднань, які займалися історико-краєзнавчою діяльністю, та краєзнавчі студії кінця ХХ – початку ХХІ ст.;
- еволюція історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї пов'язана зі зміною історичних умов життя українського суспільства у 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. У роки незалежності України розширилися можливості вивчення джерельної бази історії рідного краю, покращився доступ до краєзнавчої інформації та активізувався обмін досвідом і інформацією між краєзнавцями. Державна політика в галузі краєзнавства на Середньому Подніпров'ї спрямовувалася на реалізацію програм відродження історичної пам'яті українського народу та системне заохочення краєзнавчої діяльності, що сприяло її активізації. Історичні умови пострадянського періоду сприяли поверненню краєзнавців до всебічного вивчення і висвітлення історії рідного краю та відродження науково-громадських форм організації краєзнавчого активу;
- головна особливість розвитку організаційної структури історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї полягала у відродженні таких організаційних форм українського історичного краєзнавства другої половини ХІХ – початку ХХ ст., як науково-громадські краєзнавчі товариства та наукові осередки дослідження історії краю, що забезпечило поглиблення процесу консолідації краєзнавчого активу, посилення наукових засад історичного краєзнавства та зростання рівня координації краєзнавчої діяльності. Важливу складову організаційної структури історичного краєзнавства продовжували становити осередки краєзнавчої роботи, діяльність яких була заідеологізованою за радянської доби. Їх кількість у досліджуваний період дещо зменшилася;
- відбулися зміни у концептуальних засадах історичного краєзнавства. Опираючись на історіографічну спадщину українського краєзнавства ХІХ – початку ХХ ст. дослідники історії рідного краю сформували основи національної концепції регіональної історії, для якої є характерною посилена увага до проблем українського державотворення та національно-визвольного руху, історії репресій і голодоморів радянської доби, історії релігійних організацій у регіоні. Поряд із цим, вивчення проблем національної історії здійснювалося переважно на основі принципів та методів використовуваних радянською історичною наукою;
- провідною тенденцією у просвітницькій сфері історичного краєзнавства було повернення до всебічного висвітлення минувшини, що проявилось у оновленні змісту музейних експозицій та краєзнавчої роботи у навчальних закладах, розширенні тематики культурно-освітніх заходів з історії краю та спектру увічнених подій і особистостей, подоланні однобічності у висвітленні історії населених пунктів. Простежувалася також тенденція оновлення форм просвітницької роботи з історії рідного краю. Традиційна виставкова, видавнича, експедиційна діяльність краєзнавців доповнилася такими новими формами роботи, як підготовка науково-популярної

краєзнавчої періодики та регіональної навчальної літератури з історії рідного краю, введенням краєзнавчих курсів у навчальних закладах та створенням краєзнавчих веб-сторінок в мережі Інтернет;

- у 90-х рр. XX – на початку XXI ст. історичне краєзнавство на Середньому Подніпров'ї еволюціонувало від радянського до національного. Основними рисами утвердження основ національного краєзнавства стали відродження та діяльність науково-громадських форм організації краєзнавчого активу, формування основ національної концепції регіональної історії та всебічне висвітлення історії рідного краю. Процес утвердження основ національного краєзнавства був тривалим і складним, що засвідчує поєднання у пострадянському історичному краєзнавстві 90-х рр. XX – початку XXI ст. традицій радянського краєзнавства 50 – 80-х рр. XX ст. та українського історичного краєзнавства другої половини XIX – початку XX ст.

Основний зміст та висновки дисертації викладені у публікаціях:

1. *Таборанський В.* Увічнення пам'яті воїнів Великої Вітчизняної війни на Середньому Подніпров'ї (кінець 80-х – 90-х рр. XX ст.) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – Вип. 26. – С. 396 – 410.

2. *Таборанський В.* Розвиток бібліотечного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї у роки незалежності України // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2006. – № 1. – С. 34 – 40.

3. *Таборанський В.* Історико-регіональні дослідження на Середньому Подніпров'ї у 90-х рр. XX – на поч. XXI ст. // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр „Фоліант”, 2006. – Т. XII. – С. 372 – 382.

4. *Таборанський В.* Здобутки та проблеми історико-краєзнавчого руху громадськості Середнього Подніпров'я у роки незалежності України // Вісник Київського славістичного університету. Серія: „Історія” / Ю.М. Алексеев (голов. ред.) та ін. – К.: КСУ, 2006. – № 27. – С. 187 – 198.

5. *Таборанський В.* Історичне краєзнавство в навчальних закладах Середнього Подніпров'я у 90-х роках XX – на початку XXI століття // Історична пам'ять: Наук. зб. – Полтава: АСМІ, 2006. – № 1. – С. 89 – 97.

6. *Таборанський В.* Краєзнавчі музеї – дієві центри історико-краєзнавчої роботи на Середньому Подніпров'ї (90-і роки XX – початок XXI ст.) // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: Наук.-практ. зб. – К., 2006. – № 3. – С. 206 – 212.

7. *Таборанський В.* Еволюція історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї у 90-х рр. XX – на поч. XXI ст. у наукових дослідженнях // Наукові записки: Зб. наук. статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – Вип. LXIV (64). – С. 263 – 271.

8. *Таборанський В.* Рух громадськості Середнього Подніпров'я за збереження історико-культурної спадщини (90-ті рр. XX – початок XXI ст.) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип. 33. – С. 96 – 105.

Анотації

Таборанський В.П. Еволюція історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї (1991 – 2002 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2008.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню еволюції історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї у 1991 – 2002 рр. У роботі з'ясовано історичні умови кінця ХХ – початку ХХІ ст. на Середньому Подніпров'ї, з якими пов'язані зміни у історичному краєзнавстві даного періоду. Розкрито особливість розвитку організаційної структури історичного краєзнавства, яка полягала у відродженні організаційних форм українського історичного краєзнавства другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Доведено, що в історичному краєзнавстві на Середньому Подніпров'ї відбулася зміна концептуальних засад, пов'язана з формуванням основ національної концепції регіональної історії. Виявлено провідні тенденції у просвітницькій сфері історичного краєзнавства, які полягали у поверненні до всебічного висвітлення минувшини та оновленні форм просвітницької роботи з історії рідного краю. Автором з'ясовано сутнісний характер змін у пострадянському історичному краєзнавстві на Середньому Подніпров'ї, акцентовано увагу на його еволюції від радянського до національного краєзнавства.

Ключові слова: історичне краєзнавство, історичні умови, еволюція, організаційні форми, концептуальні засади, просвітницька робота, Середнє Подніпров'я, утвердження національного краєзнавства.

Таборанский В.П. Эволюция исторического краеведения на Среднем Поднепровье (1991 – 2002 гг.). – Рукопись.

Дисертація на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2008.

Дисертація посвящена комплексному дослідженню еволюції історичного краєзнавства на Середньому Подніпров'ї у 1991 – 2002 гг.

В работе выяснены исторические условия конца ХХ – начала ХХІ в. на Среднем Поднепровье, предопределившие изменения в постсоветском историческом краеведении. В условиях независимости Украины расширились возможности исследователей по изучению недоступных ранее источников истории родного края, улучшился доступ к краеведческой информации, активизировался обмен опытом и информацией между краеведами, что открыло возможности всестороннего изучения, освещения истории родного края и возрождения научно-общественных форм организации краеведческого актива. Отмечено, что государственная политика в отрасли краеведения на Среднем Поднепровье была нацелена на реализацию программ возрождения исторической памяти украинского народа и системное поощрение краеведческой деятельности, что способствовало её активизации.

Раскрыта главная особенность развития организационной структуры исторического краеведения, которая заключалась в возрождении таких организационных форм украинского исторического краеведения второй половины ХІХ – начала ХХ в., как научно-общественные краеведческие товарищества и научные центры изучения истории края, что обеспечило углубление процесса консолидации краеведческого актива, укрепление научных основ исторического краеведения, возрастание уровня координации краеведческой деятельности на Среднем Поднепровье. Выяснено также, что значительную часть организационной структуры исторического краеведения составляли общественные краеведческие музеи, организации Украинского общества охраны памятников истории и культуры, краеведческие кружки при учебных заведениях, количество которых в исследуемый период несколько сократилось.

Доведено, что в постсоветском историческом краеведении на Среднем Поднепровье произошла смена концептуальных основ. Опираясь на историографическое наследие украинского краеведения ХІХ – начала ХХ в. исследователи истории родного края сформировали основы национальной концепции региональной истории, для которой характерным было сосредоточение

внимания на проблемах национально-освободительного движения, проблемах созидания украинской государственности, истории репрессий и голодоморов советского времени, истории религиозных организаций. При этом указано, что изучение проблем национальной истории осуществлялось в основном с помощью принципов и методов используемых в советской исторической науке.

Раскрыты тенденции развития сферы просвещения в историческом краеведении. Основной тенденцией было возвращение краеведческого актива к всестороннему освещению прошлого, о чём свидетельствовали обновление содержания музейных экспозиций и краеведческой работы в учебных заведениях, расширение тематики культурно-образовательных мероприятий по истории края, спектра увековеченных событий и личностей, преодоление последствий идеологического вмешательства в освещение истории населённых пунктов. Также рассматривается тенденция обновления форм популяризации истории родного края. Традиционная выставочная, издательская, экспедиционная деятельность краеведов дополнилась подготовкой научно-популярной периодической литературы и региональных учебников по истории родного края, введением краеведческих курсов в учебных заведениях и созданием краеведческих веб-страниц в сети Интернет.

В ходе исследования установлено, что в 90-х гг. XX – начале XXI в. историческое краеведение на Среднем Поднепровье эволюционировало от советского к национальному краеведению. Определены основные черты процесса утверждения основ национального краеведения, среди которых – возрождение и деятельность научно-общественных форм организации краеведческого актива, формирование основ национальной концепции региональной истории и возвращение к всестороннему освещению истории родного края. О сложности и продолжительности этого процесса свидетельствовало объединение в постсоветском историческом краеведении на Среднем Поднепровье в 1991 – 2002 гг. традиций советского краеведения 50 – 80-х гг. XX в. и украинского исторического краеведения второй половины XIX – начала XX в. Историческое краеведение постепенно избавлялось от последствий партийно-коммунистического влияния, превращаясь в важный фактор национально-культурного возрождения украинского народа.

Ключевые слова: историческое краеведение, исторические условия, эволюция, организационные формы, концептуальные основы, просвещение, Среднее Поднепровье, становление национального краеведения.

Taboranskyi V.P. The evolution of historical country-specific studies of the middle land along the Dnieper (1991-2002). – Manuscript.

The Dissertation for obtaining candidate's degree of Historical Science by the speciality 07.00.01 – history of Ukraine. – National Teachers' Training University named after M.P. Drahomanov. – Kyiv, 2008.

The Dissertation is devoted to the integrated research of the evolution of historical country-specific studies of the middle land along the Dnieper in 1991 – 2002. The historical conditions of the end of XX-the beginning of XXI century of the middle land along the Dnieper are clarified, with which the changes in historical country studies of that period are connected. The evolution of organizing structure of historical country-specific studies is revealed, the gist of which was in the revival of organizing forms of Ukrainian historical county studies of the second half of XIX – the beginning of XX century. It is proved that in historical country-specific studies of the middle land along the Dnieper the evolution of conceptual bases connected with the formation of the principles of national conception of the regional history lasted. The special features of the evolution of enlightenment sphere of historical country studies are uncovered, that lied in returning towards thorough highlighting of the past and renovating the forms of enlightenment

work in the history of the native land. The author explicated the core character of changes in post-Soviet historical country-specific studies of the middle land along the Dnieper, the attention is emphasized on its evolution since Soviet till national country studies.

Key words: historical country-specific studies, historical conditions, evolution, organizing forms, conceptual bases, enlightenment work, the middle land along the Dnieper, consolidation of national country studies.